

Софія Предка**ФОРМИРОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УКРАИНЦЕВ ГАЛИЧИНЫ
1930-Х ГГ.: ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ОПЫТЫ**

Проанализированы пути формирования религиозного мировоззрения украинской интеллигенции Галичины межвоенного периода. Для примера выбраны биографии греко-католических священников Юрия Процюка и Иосифа Кладочного, адвоката Степана Шухевича и идеолога западноукраинского феминизма Милены Рудницкой. Формирование религиозных представлений, их поздняя трансформация и факторы, которые на нее влияли, прослеживаются на основании личных источников. Отмечается, что на кристаллизацию образа Церкви в индивидуальных измерениях влиял ряд внешних толчков, каждый из которых приводил к постепенному изменению ценностных ориентиров. Утверждается, что сознательное определение роли религиозного феномена происходило на протяжении всей жизни и напрямую зависело от сферы деятельности человека и способов переживания ним сложных жизненных испытаний.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, украинская интеллигенция в Галичине, религиозное мировоззрение, феминизм, религиозный феномен.

Sofia Predka**FORMATION OF RELIGIOUS WORLDVIEW OF UKRAINIANS OF GALYCHINA IN 1930
YEARS: INDIVIDUAL EXPERIENCE**

The ways of forming of religious world view of Ukrainian intelligence in Galychyna during intermilitary period are analysed. The biographies of catholic priests Yuriy Protsiuk and Yosif Kladochnyi, an advocate Stepan Shukhevyh and the ideologist of west Ukrainian feminism Milena Rudnitska are selected as examples. Forming of religious beliefs and their further transformation and factors that influenced them are traced on the basis of personal sources. It is marked, that the row of external pushes influenced the crystallization of character of church by individual measuring, each of those resulted in the fade of the valued reference-points. It becomes firmly established that conscious determination of role of the religious phenomenon took place during all life and directly depended on the sphere of person's activity and methods of experiencing difficult vital test.

Key words: the Greco-catholic church, Ukrainian intelligentsia in Galychina, religious world view, feminism, religious phenomenon.

УДК 94(477.86):281.5**Іванна Гавриш****ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ РЕЛІГІЙНЕ ПІДПІЛЛЯ СТАНИСЛАВІВЩИНИ
(СЕРЕДИНА 40-Х – 50-ТІ РР. ХХ СТ.)**

У статті на основі опублікованих й архівних документів та історіографічного матеріалу проаналізовано релігійне життя греко-католиків Станіславівщини в часи радянського тоталітаризму. Організаційну структуру Греко-католицької церкви в середині 40–50-х рр. ХХ ст. руйнували арешти єпископату та багатьох священників і вірних, насадження режиму православ'я та репресії проти непокірних. Однак люди берегли у своїх серцях віру христову і вірність своїй Церкві, всупереч усім труднощам і перешкодам.

Ключові слова: Греко-католицька церква, підпілля, Львівський собор, радянський тоталітаризм, репресії.

Підпільне релігійне життя греко-католиків у часи радянського тоталітаризму, їх незламна віра і боротьба за свою Церкву – доволі цікава та актуальна тема для дослідників історії релігії, оскільки являє собою багатогранний феномен християнської незламності, принциповості, мужності і самопожертви. Греко-католицька Церква (далі – ГКЦ) завжди виступала проти комуністичної ідеології та була тісно пов'язана з українським національно-визвольним рухом, тому кремлівське керівництво вбачало в ній серйозну перепону на шляху встановлення радянської влади в Галичині. Львівський собор 1946 р. став кульмінацією цілеспрямованого наступу сталінського режиму і відкрив нову, нелегальну, сторінку в релігійному житті греко-католиків Станіславівщини.

Перші роки нелегального існування ГКЦ були надзвичайно складними. Перед духовенством і мирянами стояло єдине завдання – вистояти у вірі і вижити серед несприятливих умов. За словами уповноваженого у справах з релігійних культів у Станіславській області Сердюченка, згідно з

умовами собору «греко-католицька церква...на території Станіславської області перестала існувати» [4, арк.137]. Розпочався процес переведення у православну віру греко-католицьких громад. Станом на 15 травня 1946 р. на теренах області налічувалось 674 православних храмів, з них 604 діючих і 70 недіючих. Греко-католицьких храмів з цього часу на території краю більше не існує [9, арк.79].

На Львівському соборі ГКЦ офіційно була ліквідована, а її духовенство і вірні передані під юрисдикцію Російської православної церкви (далі – РПЦ). Незважаючи на те, що структура ГКЦ була зруйнована арештами єпископату, Церкві вдалося в умовах переслідувань і глибокого підпілля зберегти неперервну тяглість єпископського служіння. Забезпечення якої здійснювалося через єпископські хіротонії, які таємно звершувалися підпільними владиками. Навесні 1945 р. станіславівський єпископ Григорій Хомишин, очікуючи арешту з боку органів радянської держбезпеки, підготував собі заміну, висвятивши на підпільних єпископів-помічників о. Симеона Лукача, о. Степана Вапровича, о. Григорія Балагурака та о. Івана Слезюка [14, с.17–18]. Після арешту єпископа Г. Хомишина, від травня 1945 р., уряд вікарія у Станіславській єпархії виконував ігумен василіанського монастиря Григорій (Володимир) Балагурак. За допомогою о. Романа Бахталовського йому вдавалося таємно керувати єпархіальним життям і навіть нелегально підтримувати зв'язок із Римом, доки їх обох не заарештували у 1949 р. [3, с.101].

З точки зору радянського судочинства, кожен греко-католицький священик, який і надалі виконував свої душпастирські обов'язки, тим самим уже переступав закон і міг бути притягнений до кримінальної відповідальності як служитель забороненої релігійної організації. У зв'язку з цим, більша частина священнослужителів області погодилася перейти на православ'я. З 322 священиків, взятих на облік, 269 вступило до «ініціативної групи» [10, арк. 75]. Поступово справа з реєстрацією священиків та релігійних громад просувалася. Станом на 1 лютого 1947 р. в області у православну віру «канонічно оформилися» 274 священики [2, с. 320]. Чимало священнослужителів здатні були терпіти будь-які кривди й випробування і відмовлялися переходити у православ'я. Наражаючись на небезпеку бути заарештованими, 49 отців і 11 священиків-монахів Гошівського монастиря відмовилися від «возз'єднання». «Невозз'єднані» священики найбільше активізували свою діяльність у Болехівському (13) та Долинському (9) районах, 6 – у Тлумацькому, 4 – в Жовтневому, по 3 у Букачівському і Вигодському. В інших районах було по 1–2 таких священиків [5, арк.44]. Крім того, що ці священики старалися й надалі нелегально у церквах чи приватних будинках проводити богослужіння та відправляти релігійні обряди, вони ще й проводили «проти православної церкви, єпископа Антонія агітацію серед віруючих і священиків» [5, арк.45]. Так, о. Гончар із Жовтневого району у зверненні до своїх парафіян сказав, що «вам байдуже, яка буде служба проводитися...я присягав папі римському і не можу порушити клятву». Парох с. Жовтнєве К. Левицький проводив збір підписів серед віруючих за відновлення богослужіння за греко-католицьким обрядом, а о. Іван Романовський нелегально відправляв літургію у себе на квартирі та по домівках жителів с. Пнів Надвірнянського району [5, арк.45–46]. Слід зазначити, що такі випадки були не поодинокими.

Радянсько-партійні та силові структури докладали всіх зусиль, щоб паралізувати роботу греко-католицького духовенства. Кількість «невозз'єднаних» священиків з кожним місяцем зменшувалась. Якщо у квітні 1947 р. нараховувалось 43 незареєстровані церкви і 31 «невозз'єднаний» священик, то на липень 1947 у Станіславській єпархії залишилось лише 17, а станом на 1 січня 1948 р. – 9, зокрема: у Вигодському районі – В. Бодан, Є. Мицко; у Долинському – Є. Антонович, Є. Бородайко, З. Косановський; у Жовтневому – К. Левицький; у Перегінському – М. Підлисецький; у Рожнятівському – Я. Сов'як [2, с.320–321]. Ми припускаємо, що ця цифра є не зовсім точною, оскільки частина священиків офіційно перейшли на цивільну роботу або зайнялися сільським господарством, а насправді таємно продовжували виконувати свої душпастирські обов'язки.

Упродовж березня 1946 – серпня 1949 рр. завершено майже п'ятирічну кампанію з ліквідації ГКЦ. На території Станіславської області Російська православна церква (далі – РПЦ) поповнилася майном 599 ГКЦ, 270 священиками і 203 псаломщиками [16, с.226–227]. Наприкінці 1949 р., згідно з даними влади, у західних областях залишилося лише 16 «невозз'єднаних» священиків, з яких 5 – у Станіславській області, зокрема: Кость Левицький з Жовтня, Михайло Бутковський зі Старих Скоморохів, Адам Яновський з Верхньої Липиці, Василь Космина з Жовчева, Ілля Кубарич з Бистриці, які на початку 1950 р. були арештовані й ув'язнені на різні терміни [2, с.323].

Осередком опору радянській ідеології та твердими прихильниками ГКЦ залишалися монастирі. Згідно з даними уповноваженого у справах релігійних культів, на території Станіславської області налічувалося «монастирів з філіалами 13, з яких 3 чоловічих і 10 жіночих із загальною кількістю монахів і монашок 175 осіб». [9, арк.79]. Монастирі становили найбільшу загрозу «об'єднавчій» політиці радянської влади, оскільки монахи й монахині не визнавали канонічності Львівського собору й категорично відмовлялися переходити у православну віру. Тому прийняте рішення

розпочати роботу з ліквідації й заборони діяльності всіх греко-католицьких монастирів ще задовго до проведення собору 1946 р. Упродовж 1944–1945 рр. націоналізовано усі філії монастиря сестер-служебниць «Пресвятої Непорочної Діви Марії» (залишили тільки матірний монастир на вул. Дзержинського, 94 у м. Станіславі) та Станіславівський чоловічий монастир Чину Святого Василя Великого (далі – ЧСВВ) [1, с.61].

Повномасштабна акція з ліквідації греко-католицьких монастирів на теренах Станиславівщини розпочалася із затвердженням облвиконкомом 27 березня 1946 р. «Плану-проекту переселення і злиття монастирів і монахинь греко-католицької церкви в Станіславській області», що мав проходити у два етапи. На першому етапі передбачалося так зване укріплення монастирів (зсілення всіх монахинь і монахів в один монастир чину чи згромадження) для зменшення площі проживання та впливу на населення. Усіх ченців-василіян мали пересілити до Гошева, черниць-василіянок – до Підмихайлівців, сестер служебниць непорочної Діви Марії – до монастиря на вул. Дзержинського, 94 в Станіславі, а отців-студитів із Дори – в Унівський монастир на Львівщині. Другим етапом мало стати відправлення чернечого кліру на проживання до близьких родичів або посілити в будинках для перестарілих. Приміщення монастирів планувалось використати для господарських потреб [4, арк.135]. Найперше пересілено монахів-василіян із Погоні в Гошівський монастир, мотивуючи це необхідністю використання їх приміщення для військових цілей [4, арк. 214], а згодом така ж доля спіткала й отців-редемптористів, які були пересілені в монастир такого ж чину у Львівській області [4, арк. 181].

До кінця 1946 р. «самоліквідувалися» монастирі сестер-служебниць у Коломиї і Микуличині. Монахині не бажали приймати православ'я чи переїжджати в будь-який інший монастир, тому «за власним бажанням» покинули монастирі, роз'їхавшись до рідних та знайомих. «Приміщення монастиря в Коломиї передано під обласний будинок для інвалідів і перестарілих, а в Микуличині – тимчасово не використовувався, а нині там – школа-інтернат» [4, арк.180].

Значного загострення набула ситуація навколо жіночого монастиря ЧСВВ у Станіславі на вул. Панфіловців, 17 (сучасна вул. СС Василіянок), на приміщення якого претендувало педучилище. Монахині добровільно віддали 53 кімнати для студентського гуртожитку, а самі займали тільки 20 кімнат-келій і мали окремий вхід. Спільне проживання 30 монахинь, як представників старої системи, з майбутніми педагогами не вписувалося в комуністичні морально-ідеологічні норми. Але сестри-василіянки ні за яких умов не погоджувались покинути приміщення і навіть вступили у нерівну боротьбу із представниками органів влади. Мати-ігуменя Йосифа Ісепенко написала листа особисто Й. Сталіну, в якому «просила розглянути їх справу і захистити перед напастями». Оскільки «мирні переговори» не принесли бажаних результатів, то сестри влітку 1947 р. були насильно пересілені у монастир с. Підмихайлівці [1, с.62, 64].

Після припинення діяльності монастиря сестер-василіянок, настала черга Гошівського чоловічого монастиря ЧСВВ на Ясній Горі, рішення про ліквідацію якого облвиконком прийняв 3 листопада 1949 р. [6, арк. 273].

У березні 1950 р. припинили свою діяльність жіночі греко-католицькі монастирі «Св. Вікентія від св. Павла» в Станіславі, «Св. Йосафата» у Войнилові, «Пресвятої Непорочної Діви Марії» в Станіславі, сестер-василіянок в Підмихайлівцях, а також перестали існувати монастирі «Найсвятішої Родини» в Гошеві та «Пресвятої Трійці» в с. Підмихайлівцях Букачівського району [1, с. 74].

Таким чином, весною 1950 р. на території Станиславівщини завершено процес з ліквідації всіх греко-католицьких монастирів. Найчастіше влада використовувала примусові та силові методи для висілення монахів з монастирів і передачу останніх на господарські потреби Радянської держави.

Незважаючи на всі зусилля пропагандистського і силового характеру, релігія залишалася панівною у свідомості більшості громадян Станиславівщини. Місцевим органам влади та силовим структурам так і не вдалося повністю розправитися із «залишками уніатства» на території області. Незначна частина священиків та монахів продовжували свою нелегальну діяльність, а після смерті Й. Сталіна у 1953 р. активізували боротьбу за відновлення ГКЦ. На початку 1954 р. на території Станіславської області, за словами уповноваженого, проживало 35 «невоз'єднаних» священиків, які «проводили свою огидливу антирадянську роботу серед віруючих» [2, 339]. Посиленню руху за відновлення УГКЦ на території Станіславівщини сприяло повернення упродовж 1955–1956 рр. із тюрем і заслань майже 30 священиків і монахів, з яких лише один перейшов у православ'я [12, арк. 23, 40]. Станом на грудень 1956 р. у західних областях УРСР проживало 426 «невоз'єднаних» священиків, з яких 84 – на території Станіславської області [15, с.120].

Навесні 1956 р. з ув'язнення повернувся єпископ Іван Лятишевський, який після смерті Г. Хомишина вважався главою Станиславівської греко-католицької єпархії. Його повернення значно активізувало боротьбу, оскільки, на думку уповноваженого у справах релігії, єпископ став «духовним наставником» групи за відродження ГКЦ на чолі з о. А. Казновським [2, с.343].

У середині-другій половині 50-х рр. XX ст. підпільна діяльність греко-католицького духовенства краю зазнала найбільшого піднесення. Так, у с. Дора Яремчанського району отець Казновський «зірвав пломбу з монашої церкви...кожної неділі та кожного свята відправляв богослужіння, хрестив дітей, вінчав та підправляв похоронні обряди». А згодом забрав культові речі з Церкви у свій будинок, де обладнав невеличку капличку і продовжував надавати релігійні послуги вірним [13, арк. 73]. У Болехівському районі активну роботу проводили колишні монахи Гошівського монастиря Богдан (Василь) Городинський, Микола (Данило) Шайбан, Йосиф (Василь) Янтух, Петро (Павло) Роскин, а також приїжджі священики з Львівщини – Зеновій Калинюк, Дуда, Сикста, Герста, Шепітко. На території Тлумацького й Отинійського районів – священики Іван Плав'юк, Зеновій Кисилевський та Павло Василик, у Станіславі – о. Іван Слезюк [13, арк. 92].

Отже, радянська влада так і не змогла зламати опір греко-католицького духовенства і ліквідувати «релігійні пережитки» на території Станіславської області.

Соціально-релігійна ситуація в області серед віруючих після «собору», за словами уповноваженого, залишалася спокійною, оскільки «частина селян пішла працювати на підприємства та установи, та колгоспи...Церковний рух...на молоді не впливає. Тому, що більшість молоді іде до Ленінського комсомолу...Вінчання молоді в церкві пояснюється не почуттям віри, а просто церковною обрядовістю, звичаями, а також під натиском старих батьків та матерів. Явище вінчання по Області не прогресує, а значно спадає» [10, арк.51]. На нашу думку, можна говорити не про спад релігійності населення області, а про небажання відвідувати православні храми. Так, жителі с. Надорожна Тлумацького району заявляли, що «вони правовірні і не хочуть, щоб у них була православна церква, в якій будуть служити служби священики, прислані «совітами»». За словами уповноваженого, релігійні громади сіл Драгомирчани, Радчі, Іванківців – Лисецького району, Бортників – Отинійського, Церковної та станківців – Болехівського району категорично відмовлялися переходити у православну віру й богослужіння тут нелегально проводили греко-католицькі священики [13, арк.95].

Залишаючись вірними Католицькому Престолу і не бажаючи приймати православ'я, вірні ГКЦ зближуються із римо-католиками і відвідують богослужіння у польських костелах. На 1958 р. із 500 осіб віруючих римо-католиків м. Станіслава «70–80 % складали греко-католики» [8, арк.84], костел у м. Болехів «відвідують 40–50 осіб, серед яких більша половина колишніх греко-католиків» [7, арк. 10].

Таким чином, після ліквідаційного Львівського собору 1946 р. ГКЦ офіційно оголошена поза законом. Репресивні дії радянської влади, втрата матеріально-духовної бази частково послабили її діяльність на території краю, але остаточно не знищили. Основними організаторами опору Церкви радянському насиллю залишалися патріоти-священики, монахи, єпископи, які підпільно проповідували Слово Боже, нелегально відправляли богослужіння перед закритими церквами і по домівках вірних. Міцна підтримка Церкви серед населення області, їх глибинне внутрішнє взаємопов'язання дозволила не тільки пережити перші десятиліття підпільної діяльності, але й вистояти у вірі та активізувати рух за відродження ГКЦ.

Список використаних джерел

1. Андрухів І. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – 84 с.
2. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 500 с.
3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950 рр.) / Б. Боцюрків. – Львів: Вид-во Укр. Католиц. ун-ту, 2005. – 268 с.
4. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-388, оп. 1, спр. 4, 344 арк.
5. Там само, спр. 5, 153 арк.
6. Там само, спр. 8, 404 арк.
7. Там само, спр. 20, 176 арк.
8. Там само, спр. 21, 95 арк.
9. Там само, ф. Р-389, оп. 1, спр. 4, 140 арк.
10. Там само, спр. 5, 146 арк.
11. Там само, спр. 14, 183 арк.
12. Там само, спр. 15, 162 арк.
13. Там само, спр. 18, 133 арк.
14. До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. – Львів, 2012. – 79 с.
15. Сергійчук В. Греко-католицька церква у 1944–1973 рр. / В. Сергійчук // Український історичний журнал. –1999. – № 1. – С. 118–131.
16. Сергійчук С. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – 475 с.

Иванна Гавриш**ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЕ РЕЛИГИОЗНОЕ ПОДПОЛЬЕ СТАНИСЛАВИВЩИНЫ
(СЕРЕДИНА 40-Х – 50-Е ГГ. XX В.)**

В статье на основе опубликованных и архивных документов и историографического материала проанализирована религиозная жизнь греко-католиков Станиславщины во времена советского тоталитаризма. Организационную структуру УГКЦ в середине 40-х – 50-х гг. XX в. разрушали аресты епископата и многих священников и верующих, насаждения режима православия и репрессии против непокорных. Однако люди хранили в своих сердцах веру христову и верность своей Церкви, вопреки всем трудностям и препятствиям.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, подполье, Львовский собор, советский тоталитаризм, репрессии.

Ivanna Gavrish**GREEK-CATHOLIC RELIGIOUS UNDERGROUND STANYSLAV
REGION SOVIET (MID 40'S – 50-IES. XX CENTURY)**

In the article the religious life of Greek Catholics of Stanislav at the time of the Soviet totalitarianism is analyzed (on the basis of published and archival documents and historiographical material). The organizational structure of the UGCC in the mid of 40's and 50's of the twentieth century destroyed the arrests of bishops and many priests and believers, the obtrusion of regime of Orthodoxy and repressions against recalcitrants. But people keep in their hearts the Christian faith and allegiance to the Church, despite the difficulties and the obstacles.

Key words: the Ukrainian Greek Catholic Church, clandestine activity, the Lviv Cathedral, the Soviet totalitarianism, repression.

УДК 94 (477)»1944/1989» + 271.4:32.019.5**Тарас Ковалевич****ПОВОЄННА ПРОПАГАНДА ПРОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В
УРСР ТА РОЛЬ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті окреслено окремі методи та прийоми, що застосовувалися радянською владою для формування стійкого негативного образу Греко-католицької церкви серед широкого загалу. Суттєвий акцент зроблено на радянських органах держбезпеки – не тільки у контексті безпосередніх оперативних заходів проти Церкви, а й саме «викривальної» публіцистично-пропагандистської діяльності.

Ключові слова: Греко-католицька церква, органи держбезпеки, радянська пропаганда, тоталітаризм, інформаційний простір.

Серед усього масиву друкованих радянських праць та фільмів пропагандистського характеру, дещо окремішне місце відводилося забороненій невдовзі після повернення радянської влади Греко-католицькій церкві (далі – ГКЦ). Особливість полягала у тому, що вона виявилася по суті єдиною легально діючою невідконтрольною радянській владі структурою, котра б могла розцінюватися владоможцями, як потенційна (і також легальна) опозиція. У той час, як чи не основним змістом радянського тоталітарного режиму було безумовне прагнення до всебічного контролю над усіма сферами життя і діяльності власних громадян. Та ГКЦ теж мала суттєвий вплив переважно серед населення Галичини, Буковини та Закарпаття, де мала кілька мільйонів вірних і добре налагоджену мережу церковних установ, котрі не лише опікувались душпастирськими потребами мирян. ГКЦ вносила суттєвий вклад в освіту, медицину, проводила благодійну діяльність і загалом була невід'ємним чинником соціального та й, зрештою, політичного життя всього регіону. А легальною опозицією навіть без натяку на жодні антивладні дії вона де-факто вважалася тому, що інституційно підпорядковувалася папі Римському, на якого радянська влада жодного впливу мати не могла. Та навіть за своєю суттю як релігійної спільноти, не могла чинити якого-небудь активного спротиву радянській владі. Тим не менше, залишалася серйозною для неї альтернативою у сфері впливу на населення та вибору ним своїх життєвих цінностей. І миритися з реальним існуванням такої альтернативи тоталітарний режим, зрозуміло ж, довго не міг.

Загалом тема досить мало представлена в сучасних дослідженнях – у її контексті можна згадати ґрунтовний огляд історіографії (зокрема, й радянської) в одній з праць Д. Веденєєва [1], а